

O‘RTA OSIYODA SO‘FIYLIKNING TARAQQIYOTI VA O‘ZBEK XALQ MADANIYATIDAGI O‘RNI

Tuychiyev Zafar Nardonqulovich,

Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod maktabi tarix fani o‘qituvchisi,

Farg‘ona davlat universiteti tadqiqotchisi

E-mail: tuychiyevzafar1984@gmail.com

Tel: +998 99 477 55 30

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada O‘rta osiyoda so‘fiylikning taraqqiyoti o‘zbek xalq madaniyatidagi o‘rni o‘rganilayotganligi to‘g‘risida ba‘zi fikr-mulohazalar yuritilgan. Shuningdek, so‘fiylikning taraqqiyoti va uning o‘zbek xalq madaniyatidagi tutgan o‘rnini ijtimoiy-falsafiy tahlili to‘g‘risida ilmiy xulosalar keltirilgan.

***Kalit so‘zlar:** Zuhd, taqvo, axloqiy poklik, tavozelik, sabr, qanoat, urf-odat, qadriyat, prinsip, fiqh.*

РАЗВИТИЕ СУФИЗМА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ И ЕГО МЕСТО В КУЛЬТУРЕ УЗБЕКСКОГО НАРОДА

АННОТАЦИЯ

В данной статье даются некоторые комментарии о развитии суфизма в Центральной Азии и его роли в узбекской народной культуре. Также представлены научные выводы о развитии суфизма и социально-философский анализ его места в узбекской народной культуре.

***Ключевые слова:** Аскетизм, благочестие, нравственная чистота, смирение, терпение, довольство, обычай, ценность, принцип, юриспруденция.*

DEVELOPMENT OF SUFISM IN CENTRAL ASIA AND ITS PLACE IN THE CULTURE OF THE UZBEK PEOPLE

ABSTRACT

This article provides some comments on the development of Sufism in Central Asia and its role in Uzbek folk culture. Also presented are scientific conclusions about the development of Sufism and a socio-philosophical analysis of its place in Uzbek folk culture.

***Key words:** Asceticism, piety, moral purity, humility, patience, contentment, custom, value, principle, jurisprudence.*

KIRISH (INTRODUCTION).

Soʻfiylikning oʻzbek xalq madaniyatidagi oʻrni juda katta boʻlib, u madaniyat, adabiyot, sanʼat va maʼnaviy hayotga taʼsir koʻrsatgan. Soʻfiylik yoʻnalishlari orqali shakllangan qadriyatlar va gʻoyalar xalqning milliy oʻzligini mustahkamlashga xizmat qilgan. Shu oʻrinda Usmon Turar yozganidek Ilmlar asta-sekin koʻnglillardan satlarga koʻchib, fiqh, usuli fiqh, kalom, tafsir va hokazo ilmlarga oid asarlar yozila boshlanganida, tasavvuf yoʻliga mansub kishilar ham oʻz tariqatlariga doir asarlar bita boshladilar. Ularning baʼzilari varaʼ taqvo, axz va tarkka ahamiyat berib, nafs haqida kitoblar yozdilar» [1,24-25].

- **Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).** Oʻrta Osiyoda soʻfiylikning taraqqiyoti va uning oʻzbek xalq madaniyatidagi oʻrnini ijtimoiy-falsafiy tahlil qilish bir necha muhim xulosalarni chiqarishga imkon beradi.

Birinchidan, Soʻfiylik nafaqat diniy va maʼnaviy harakat sifatida, balki ijtimoiy-madaniy jarayonlarda ham chuqur iz qoldirgan. Soʻfiylik Oʻrta Osiyo xalqlarining maʼnaviy va axloqiy negizlarini mustahkamlashda muhim rol oʻynagan. Zuhd, taqvo, axloqiy poklik, tavozelik kabi qadriyatlar soʻfiylik tarbiyasining markaziy oʻrinlaridan boʻlib, bu qadriyatlar oʻzbek xalqining dunyoqarashida va kundalik hayotida ham oʻz aksini topgan.

Ikkinchidan, soʻfiylik taʼlimotlaridagi asosiy gʻoyalardan biri komil insonni tarbiyalashdir. Bu gʻoya odamlarni nafaqat maʼnaviy rivojlanishga, balki jamiyatda ijtimoiy adolatni taʼminlashga ham chorlagan. Bu, oʻz navbatida, oʻzbek xalq madaniyatida kamolotga intilish, inson qadrini yuksak darajada qadrlash kabi gʻoyalarni targʻib qilgan. Soʻfiylik koʻplab madaniy va diniy anʼanalar bilan integratsiyalashgan holda taraqqiy etgan. Oʻrta Osiyodagi soʻfiylik yoʻnalishlari mahalliy urf-odatlar va qadriyatlar bilan uygʻunlashgan holda, mintaqada yagona diniy-axloqiy madaniyatni shakllantirishga hissa qoʻshgan. Bunda Xoja Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Naqshband kabi soʻfiylar yoʻnalishlari muhim oʻrin tutgan.

Uchinchidan, soʻfiylik taʼlimotlari ijtimoiy adolat, birdamlik, insonparvarlik gʻoyalarini jamiyatga singdirgan. Bu gʻoyalar Oʻrta Osiyo xalqlari, jumladan, oʻzbek xalqining ijtimoiy-siyosiy fikrida ham muhim ahamiyat kasb etgan. Soʻfiylar jamiyatda birdamlik va ijtimoiy adolatni taʼminlash uchun faol ishtirok etganlar. Soʻfiylikning rivojlanishi oʻzbek xalq madaniyatining turli jabhalariga, xususan, musiqa va adabiyotga kuchli taʼsir koʻrsatgan. Soʻfiylar tomonidan ijro etiladigan musiqiy asarlar va adabiy asarlardagi soʻfiyona gʻoyalar oʻzbek xalqining maʼnaviy merosi boʻlib qolgan.

Toʻrtinchidan, soʻfiylik oʻzbek xalqining maʼnaviy-estetik dunyoqarashini shakllantirishda markaziy oʻrin tutadi. Soʻfiylik inson va olam oʻrtasidagi uygʻunlik,

ilohiy haqiqatga intilish g'oyalari tarqatgan bo'lsa, bu o'zbek xalqining milliy dunyoqarashida, ayniqsa, ruhiy poklanish va ma'naviy hayotga yo'naltirilganlikda namoyon bo'lgan. So'fiylik maktablari va tariqatlari O'rta Osiyo jamiyatlarida ijtimoiy tartib va tarbiyani saqlashda muhim ijtimoiy institut vazifasini o'tagan. Ular odamlarni ruhiy jihatdan qo'llab-quvvatlab, jamiyatda ijtimoiy uyg'unlik va barqarorlikni ta'minlashda ishtirok etganlar. Shuningdek, so'fiylikning O'rta Osiyodagi taraqqiyoti o'zbek madaniyatidagi ma'naviy merosni mustahkamlab, bugungi kunda ham uning ijtimoiy-axloqiy va ma'naviy qadriyatlariga salmoqli hissa qo'shganini ta'kidlash lozim.

Beshinchidan, so'fiylik g'oyalari o'zbek xalqining milliy o'zligi, ma'naviy va axloqiy qadriyatlari shakllanishida muhim o'rin tutadi. Bu g'oyalar xalqning dunyoqarashi, hayotga munosabati va o'zlikni anglashiga katta ta'sir ko'rsatgan. So'fiylik milliy o'zlikning ma'naviy asoslarini mustahkamlaydi. U insonning ichki kamolotini, axloqiy pokligini va Allohga yaqinlashish maqsadini asosiy deb biladi. Bu g'oyalar o'zbek xalqining turmush tarzi, an'analari va milliy qadriyatlari bilan uyg'unlikda shakllangan.

Oltinchidan, so'fiylikda sabr, qanoat va taqvo kabi xususiyatlar insonni ma'naviy yuksalishga yetaklaydigan vositalar sifatida ko'riladi. Bu axloqiy g'oyalar milliy o'zlikning bir qismi bo'lib, xalqning qiyinchiliklarni sabr bilan yengib o'tish qudratini mustahkamlagan. So'fiylikning axloqiy qadriyatlari, jumladan, adolat, tavozelik, xoksorlik va jamiyatga xizmat qilish, milliy axloqiy tarbiyada muhim o'rin tutadi. Bu qadriyatlar orqali o'zbek xalqi jamiyatda insoflilik va birdamlikni qadrlashga o'rgangan.

Yettinchidan, so'fiylik g'oyalari nafaqat diniy ta'limotlarda, balki adabiyot, san'at va falsafada ham chuqur aks etgan. Mashhur o'zbek shoirlari va allomalari, jumladan, Alisher Navoiy o'z asarlarida yirik shayx so'fiylarni, jumladan, Bahovuddin Naqshband, Abdurahmon Jomiy, Xo'ja Ahrori Valiylarni «murshidi ofoq», «koshifi asrori iloh» sifatlariga ega bo'lgan karomatli zotlar deb ko'klarga ko'targan[2, 76].

So'fiylik insonning ichki dunyosi va ruhiy holatini anglashga yo'naltirilgan bo'lib, bu xalqning o'zlikni anglash jarayonida muhim o'rin tutadi. U xalqni nafaqat diniy jihatdan, balki ruhiy va ma'naviy jihatdan ham yuksaklikka yetaklagan.

Sakkizinchidan, so'fiylik g'oyalarida ijtimoiy adolat, muhabbat va yordamkorlik kabi qadriyatlar markaziy o'rin tutadi. Bu xalqning ijtimoiy munosabatlariga ta'sir qilib, milliy birdamlik va hamjihatlikni kuchaytirgan. Milliy an'analar, xususan, hurmat, oilaviy munosabatlar, qo'shnichilik va jamoaviy hayotda so'fiylik g'oyalarining ta'siri ko'zga tashlanadi. Bu qadriyatlar milliy o'zlikning

ajralmas qismiga aylangan. Shunday qilib, soʻfiylik gʻoyalari oʻzbek xalqining maʼnaviy, axloqiy va milliy qadriyatlarini shakllantirishda muhim falsafiy asos boʻlib, bu qadriyatlar xalqning turmush tarzi va jamiyatdagi oʻrniga chuqur taʼsir etgan.

Toʻqqizinchidan, oʻzbek xalq falsafasida mehr-muruvvat, sabr-toqat va kamtarlik kabi soʻfiylik tamoyillari muhim oʻrin tutadi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Bu tamoyillar oʻzbek xalqining anʼanaviy qadriyatlari va maʼnaviy koʻnikmalariga chuqur taʼsir koʻrsatadi. Mehr-muruvvat, yaʼni mehr va shifokorlik, oʻzbek xalqining yordam, keng qoʻl ochish va boshqalarga qaygʻurish kabi mehnatlarida teran aks etadi. Soʻfiylikda, mehr-muruvvat odamlar oʻrtasidagi yaqinlikni va bir-birini tushunishni ragʻbatlantiradi, bu esa ijtimoiy aloqalarning mustahkamlanishiga hissa qoʻshadi. Sabr-toqat, yaʼni sabr va terpimlik, soʻfiylik falsafasida juda muhim sanaladi. Oʻzbek xalqida ham sabr-toqat odamlarning ogʻirliklarga qarshi turuvchi, hozirlikka va xizmatga tayyorligini koʻrsatadi. Sabr-toqat yoshlar va kattalar orasida sabrlilikni, shiddatga javob bermay turganlikni oʻrgatadi, bu esa ijtimoiy muammolarni yengishda muhim rol oʻynaydi.

Hoji Bektoshi bu borada shunday deb yozadi.«Haqiqatning birinchi maqomi – tuproq boʻlish, ikkinchi maqomi – yetmish ikki millatni ham ayblamaslik va kamsitmaslik. Uchinchi maqomi – qoʻldan kelganni ayamaslik. Toʻrtinchi maqomi – dunyoda yaratilgan barcha narsalardan emin boʻlmoqda. Beshinchi maqomi – mulk sohibiga yuz burib, koʻz yoshi toʻkmoqdir. Chunki vahdat unga xosdir. Oltinchi maqomi – suhbatda haqiqat sirlarini soʻzlash. Yettinchi maqom – sayri suluk. Sakkizinchi maqom – sir. Toʻqqizinchi maqom – munojot. Oʻninchi maqomi – haq taologa yetishmoqdir» [3, 20].

Oʻninchidan, kamtarlik, yaʼni ixtiyori va xushomadsizlik, oʻzbek xalq falsafasida insonlarning oʻzligini qadrlash, boshqalarga nisbatan inoyatli boʻlish kabi axloqshunoslikning asosiy qismidir. Kamtarlik insonning maqtanishdan saqlanishini, odamlar bilan toʻgʻri va halol munosabatlarda boʻlishini va oʻzining kamchiliklarini tan olishini iltimos etadi. Bu falsafa ijtimoiy hamjihatlik va muvozanatni saqlashga yordam beradi. Bu tamoyillar Oʻzbekistonning maʼnaviy merosining ajralmas qismidir va ular ijtimoiy, madaniy va axloqiy hayotda muhim rol oʻynaydi.

Oʻnbirinchidan, soʻfiylikning maʼnaviy-axloqiy tarbiya tizimidagi roli inson va jamiyat munosabatlariga katta taʼsir koʻrsatadi. Soʻfiylik, asosan, maʼnaviy va axloqiy tadqiqotlarni oʻz ichiga olgan ekan, u odamlarning ichki dunyosiga va jamiyat bilan munosabatlariga yordam beradi. Soʻfiylik insonning ichki rivojlanishini va oʻz-oʻzini anglashini mustahkamlashga qaratilgan. Soʻfiylik taʼlimoti boʻyicha, inson oʻzining ichki kundashligi va maʼnaviy maqsadiga erishish uchun diqqat va

e'tiborni yo'naltirishi kerak. Bu, o'z navbatida, insonning axloqiy faoliyatini va jamiyatga bo'lgan munosabatlarini yaxshilashga yordam beradi.

O'nikkinchidan, So'fiylikning ma'naviy-axloqiy tarbiya tizimi inson va jamiyat munosabatlarini mustahkamlashga qaratilgan kompleks tarbiya tizimi bo'lib, insonning ma'naviy kamoloti, jamiyatda axloqiy qadriyatlarni shakllantirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Jumladan, Qur'oni Karimning «Kahv» surasidagi: «Ayting, hech shak-shubha yo'kki men ham sizlar kabi bir odamdirkim...» [3, 110], deyilsa, «Fusullat» surasida ham: «Ayting, hech shak-shubha yo'kki men ham xuddi sizlar kabi odamdirkim»[3, 6-7] deyiladi.

Sufizm (tasavvuf) insonni nafaqat Allohga, balki uning atrofidagi olamga va jamiyatga bo'lgan munosabatini qayta shakllantiruvchi tarbiya metodikasini taklif qiladi.

Xulosa va takliflar (Conclusion / Recommendations). So'fiylikda axloqiy hayotga oid ko'plab prinsiplar mavjud. Masalan, xaloslik, sadoqat, muhabbat va insonparvarlik so'fiylik ta'limotining asosiy aspektlari hisoblanadi. Bu prinsiplar insonlarning jamiyatdagi munosabatlarini tartibga solishga yordam beradi va yomonlikdan saqlanishga ko'maklashadi. So'fiylik jamiyat bilan ijobiy munosabatlarni rivojlantirishga intiladi. So'fiylik ta'limotida insonlar o'rtasida hamjamiyat va hamkorlikning muhimligi ta'kidlanadi. Shuningdek, so'fiylikning umumiy insonparvarlik g'oyalari jamiyatda o'zaro hurmat va o'zaro yordam ko'rsatishga yordam beradi. So'fiylikning ayrim aspektlari ijtimoiy adolat va tenglikka ahamiyat beradi. So'fiylik ta'limoti bo'yicha, har bir insonning huquqlari va qadr-qimmatini muhimdir, va bu jamiyatda adolatli munosabatlarni tartibga solishga yordam beradi.

O'n uchinchidan, so'fiylik insonlarning ma'naviy holatini muhofaza qilishga yo'naltirilgan. Insonning ma'naviy yetarliligi va to'liqligi uning jamiyatdagi muvaffaqiyati va yaxshi munosabatlarini ta'minlashga yordam beradi.

Shu tarzda, so'fiylikning ma'naviy-axloqiy tarbiya tizimidagi rolini inson va jamiyat munosabatlariga doir ilmiy-falsafiy xulosalar asosida ko'rsata olamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Turar Usmon. Tasavvuf tarixi. –Toshkent: Istiqlol. 1999. –B. 24-25.
2. Hoji Bektoshi Valiy. Maqolot. –Toshkent, 2000. –B. 20.
3. Комилов Н. Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи. Биринчи китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1996. –Б. 76.
4. Mansur A. Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. –Toshkent: Toshkent islom universiteti nashr, 2014. – «Fusullat» surasi, 6-7-oyatlar, «Kaxf» surasi, 110-oyat.